

VELENCÉTŐL DUBROVNIKIG

Köszöntő kötet Vig István tiszteletére

SZERKESZTETTE

Dudás Mária, Dudás Előd

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2018

SZAKMAI LEKTOROK
Lukács István
Nyomárkay István

TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztők

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-284-966-9

Tartalom

NYOMÁRKAY ISTVÁN Vig István professzor úr születésnapjára	9
BAŃCZEROWSKI JANUSZ Az ekvivalencia fogalma a fordításban.....	13
DUDÁS ELŐD A múlt idők használata Antun Vramec <i>Kronika</i> című művében.....	21
DUDÁS MÁRIA <i>Lógó orral</i> búsul a magyar.....	31
DZIEWOŃSKA-KISS DOROTA <i>A disznó</i> fogalma a lengyel nyelvben a frazeológiai kapcsolatok tükrében.....	39
FEDOSZOV OLEG Венгерские сравнительные обороты <i>kevés (vagy), mint x</i> в чешско-русской конфронтации.....	55
GYIVICSÁN ANNA Tradícia starozákonných žalmov a evanjelickej kultúry v slovenskej poézii.....	63
HEÉ VERONIKA Az operaszövegek fordítása.....	75
JAKOVLJEVIĆ DRAGAN Културолошко-идентитетске рефлексije у делима савремених српских писаца у Мађарској и Румунији.....	87

JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA

Cienka błona między faktem a wyobrażeniem, czyli o strategiach narracyjnych Ziemowita Szczerka w kontekście poetyki dziennikarstwa *gonzo*.....105

JANURIK SZABOLCS

Az új angol kölcsönszavak szótári rögzítésének kérdései a mai magyar és orosz lexikográfiában.....119

JÁSZAY LÁSZLÓ

Gondolatok a grammatikai kategorizálás problematikus kérdéseiről (az orosz főnév).....133

LUKÁCS ISTVÁN, KÁLECZ-SIMON ORSOLYA

Az illír mozgalom magyar és horvát tudományos reprezentációjának mérlege.....143

MENYHÁRT KRISZTINA

Vallásosság és vallásgyakorlás Bulgáriában a kora újkori útleírások tükrében.....157

МИХАЈЛОВ КАМЕН

Версията на Павел. Правилата на светия апостол, превърнали се в православен канон.....171

PÁTRÓVICS PÉTER

Lengyel-cseh bosszúságok - germán örömök „összefésült gondolatok” a lengyel *pepik* szó kapcsán.....185

PAVIČIĆ MLADEN

A nemtelenség labirintusában.....193

RÁDULY ZSUZSANNA

A magyar nyelv olasz eredetű eponimái.....203

RÁGYANSZKI György	
A muravidéki szlovén lexikográfia újabb eredményei.....	213
URKOM ALEKSANDER	
Frazeologija u leksikografiji. Frazeologizmi kao sastavni elementi u značajnijim rečnicima mađarsko–srpske leksikografije.....	225
VARGA ÉVA KATALIN	
Jelentésátvitelek vizsgálata a Verancsics-szótár anatómiai neveiben.....	241
ZOLTÁN ANDRÁS	
A fog segédige szláv párhuzamai.....	251
ZSILÁK MÁRIA	
Olasz és német kőfaragók emlékei egy magyarországi szlovák településen, Tardoson.....	265

Vallásosság és vallásgyakorlás Bulgáriában a kora újkori útleírások tükrében

MENYHÁRT KRISZTINA

Bevezetés

Az Oszmán Birodalom felvirágzását közel 300 évnyi komoly államszervezési erőfeszítések, hosszas háborúk és katonai sikerek előzték meg. A vallás és a háború kölcsönhatása alkotta azt az alapot, amelyre az oszmán állam épült. Az oszmán törökök felemelkedése emellett azokkal a migrációs folyamatokkal is összefügg, amelyeknek következtében a türk népek kiszorították Kis-Ázsiából az ortodox keresztény görögöket.

A Bosporus másik oldalán a törökök hódító politikáját számos tényező segítette: a Balkán-félsziget, amely a 14. században még gazdag régiónak számított, ebben a korszakban politikailag teljesen széttagolt – bolgárok, szerbek, bizánciak, albánok, velenceiek, magyarok hadakoztak egymással, vallási szemszögből pedig a pravoszláv keresztény irányzat állt szemben a katolicizmussal. A Balkán-félsziget társadalmi rendkívül instabilak voltak, a társadalmi ellentétek pedig szintén hozzájárultak a hódítók gyors sikeréhez (BRAUDEL 1996: 696–697).

A jelen tanulmány témája a bolgár nemzetiségű keresztények vallási, egyházi helyzetének bemutatása egyrészt az Oszmán Birodalom keretén belül található keresztény egyházszervezet felépítésének és működésének ismertetésével, másrészt a Balkán-félszigetre látogató külföldiek útleírásaiban található információk felhasználásával a kora újkor időszakában (15–18. század).

Bulgária vallási és kulturális helyzete a törökkorban

A bolgár társadalmat az oszmán hódoltságot közvetlenül megelőző időszakban belső ellentétek, szociális és politikai reformkísérletek jellemezték. Iván Alexander cár 40 éves uralkodása (1331–1371) minden ellentmondásával együtt jelképezte a bolgár állam egységét (БОЖИЛЮБ–ГЮЗЕЛИЕВ 1999). Halálával az ország ténylegesen is három részre szakad, ahogy azt Hans Schilbberger, az 1396-os Nikápolyi csatában részt vett bajor katona is leírja: *„Most pedig meg kell említeni azokat az országokat a Duna és a tenger között, ahol jártam. Három tartományban voltam, mind a hármat Bulgáriának hívják. Az első Bulgária ott terül el, ahol átmegyünk Magyarországból a Vaskapun. Fővárosát Vidinnek hívják. A másik Bulgária Havasalfölddel szemben fekszik, a fővárosa pedig Tarnovo. A harmadik Bulgária ott található, ahol a Duna a tengerbe ömlik. A fővárosát pedig Kaliakrának nevezik.”* (ЎЮЮЮВ 1976: 126).

Világosan látszik, hogy az Iván Alexander cár 1371-ben bekövetkezett halála utáni kedvezőtlen időszakban, a folyamatos háborúk és a hétköznapi élet nehézségei miatt, az oszmán előrenyomulás hatására a bolgár állam két évtized alatt összeomlott – 1393-ban elesett Tarnovo, három évvel később, 1396-ban pedig a Vidini Cárság is, amellyel az ország öt évszázadra török fennhatóság alá került.

A török hódoltság megszakította a bolgár társadalom és kultúra természetes történelmi fejlődését, amely a középkori államiság védelmében jött létre és a keresztény vallásra, illetve a szláv írásbeliségre támaszkodott. Emellett elválasztotta Bulgáriát nemcsak az európai fejlődéstől, a kezdődő Reneszansztól, hanem a szláv népektől is, amelyekhez évszázados kulturális és vallási kapcsolatok fűzték (ГЕНЧЕВ 2008).

A vezető rétegek, amelyek a független országban a politikai erő és hatalom birtokosai voltak, amennyiben egyáltalán túléltek Bulgária elfoglalását, vagy felvették a muszlim vallást, mint más meghódított délszláv népeknél, vagy külföldre menekültek. Az alsóbb néprétegek számára a pravoszláv val-

láson és a nyelven kívül gyakorlatilag nem maradt más belső tényező, amely fenntarthatta a bolgár öntudatot.

A törökök egy új gazdaságpolitikai rendszert vezettek be a bolgár területeken, amely ázsiai vagy keleti termelési módként ismert. Az új gazdasági rend a termelőeszközök és azon belül a föld központi (szultáni) tulajdonán alapult, a falusiak földje ugyan eladható és örökölhető volt, azonban minden egyéb jog a központi hatalomé volt. A használatra kapott földért cserébe a parasztok kötelesek voltak adót fizetni a szultánnak és közvetlen uruknak, a szpáhinak, illetve robotot és egyéb kötelezettségeket teljesíteni. Az adók szigorúan meghatározott rendszere megfosztotta a parasztságot a gazdasági felemelkedés lehetőségétől (ГЕНЧЕВ 2008). Az oszmán hódítók emellett megelégedtek a balkáni népek politikai leigázásával, elfoglalták az összes fontos kereskedelmi központot és erődítményt, a kezükben tartották a hadsereget és a külpolitikát, de minden mást – a családi és társadalmi élet, a vallás és az oktatás területén meghagytak a meghódítottaknak, hogy azzal törődjenek, amit jónak találnak.

A törökök ugyan nem avatkoztak be közvetlenül az alárendelt keresztény népek társadalmi és szellemi életébe, azonban a gazdasági és társadalmi elnyomás miatt megfosztották a bolgár lakosságot a normális kulturális fejlődés lehetőségétől. A második bolgár állam megszűnésével párhuzamosan elveszítette függetlenségét a bolgár pravoszláv egyház is. 1394-ben Evtimij (Eutimiusz) pátriákát száműzték a Bacskovo-i kolostorba (ahol 1404-ben elhunyt), a Konstantinápolyi pátriárkátus pedig saját mitropolitát küldött Tarnovoba. Ezt az aktust később az oszmán hatalom is elismerte (ТОШЕВ 2007). Konstantinápoly 1453-as elfoglalása után II. Mehmed szultán megőrizte az Egyetemes Pátriárkátust mint egyedüli közvetítőt az oszmán hatalom és annak keresztény alattvalói között (HADROVICS 1991: 34).

A bolgár területek jelentős része egyházi értelemben a Pátriárkátus alá tartozott, Dél-Nyugaton azonban továbbra is létezett az Ohridi Püspökség, bár el kellett fogadnia Konstantinápoly fennhatóságát. A nyugat-bolgár földek egy része az

Ipeki Szerb Pátriárkátus alá tartozott (amelyet oszmán török segítséggel állítottak helyre 1557-ben (HADROVICS 1991: 30)). 1776-ban azonban ezt megszüntették, 1767-ben már az Ohridi Püspökség is erre a sorsa jutott. Így a teljes bolgár etnikai terület a Konstantinápolyi Pátriárkátus hatalmába került (ТОШЕВ 2007). A török politikai hatalom mellett, a bolgárok egy számukra nyelvileg és nemzetiségileg idegen egyházi vezetés alá kerültek, bár ez az aktus, közvetlen történeti perspektívában hozzájárult a bolgár nemzetiség és a kereszténység megőrzéséhez (ГЕНЧЕВ 2008). A bolgár egyház megszüntetésével megsemmisültek a régi bolgár kultúra emlékei is (paloták, templomok, kolostorok, nyelvemlékek stb.).

A törökök általában nem akadályozták az alárendeltek vallásgyakorlását – nem volt céljuk az iszlám bevezetése és a vallási lelkiismeret korlátozása. A keresztények egyházi autonómiájának jogi alapját az ún. aman (védelem, kegyelem) határozta meg, amely szabályozta az oszmán állam viszonyát azokhoz a nem muzulmán vallású, meghódított népekhez, amelyek nem tanúsítottak ellenállást. Ők nemcsak megmenekültek a haláltól vagy a rabszolgaságtól, hanem meg is tarthatták földjeik haszonélvezetét, feltéve, hogy adót fizettek és engedelmeskedtek a szultánnak (HADROVICS 1991: 35).

Az oszmán hódítók olyan széles jogi és igazgatási jogokkal ruházták fel a konstantinápolyi pátriárkát, amilyenekkel ő korábban soha nem rendelkezett. Magasrangú szultáni tisztviselő lett és az Oszmán Birodalom összes keresztényének előjárója (ТОШЕВ 2007; КАРАВЪЛЧЕВ 2013). Megválasztását a szultán speciális okmányban – *berat* – hagyta jóvá, amely a szultán haláláig maradt érvényben, azután fizettség ellenében meg kellett újítani, ami jelentős bevételt jelentett az államkincstárnak. Ez a fizetség az elején még „önkéntes” ajándék volt, de később kötelező díj lett, amely nélkül semmilyen magasabb egyházi pozíciót nem lehetett betölteni. Az egyházi vezetők áttestálták ezeket a díjakat a hívókra, a végén az egész rendszer a birodalom adórendszerére emlékeztetett. A pátriárka és a mitropoliták évente meghatározott összeget fizettek a szultánnak, amit jogukban állt behajtani a

keresztény hívőkön (a 17. századból származó adatok alapján ennek összege 12 akcse házanként), ezenkívül gyűjthettek adományokat a templomok és kolostorok fenntartására és más költségekre (HADROVICS 1991). Az egyházvezetésnek bevétele származott még a templomi és kolostori ingatlanokból is, amelyek után szintén adót fizettek a szultánnak. Belon du Mans adatai szerint, a pátriárka évente 12 000 dukátot fizetett az Áthosz-hegyi kolostorokért és még ugyanennyit a többi kolostorért (ЉБЕТКОБА 1975: 86). Egyértelmű, hogy a korrupció és a tisztségek megvásárlásának szokása, amely Egyiptomból terjedt át az Oszmán Birodalom többi területére (vö. BRAUDEL 1996), teljes egészében jellemzők voltak a Konstantinápolyi Pátriárkátusra is.

A bolgár keresztények élete az útleírások tükrében

Miután a Balkánon a 15. században tartósan berendezkedett a török hatalom, az Oszmán Birodalom is bekerült az európai politika vérkeringésébe. A 15. és a 19. század közötti időszakban a törökök által birtokolt területeken számos külföldi utazó fordult meg, akik az esetek többségében feljegyzéseket készítettek az Oszmán Birodalomban tapasztalt viszonyokról. Az utazók különböző nemzetiségűek (franciák, angolok, magyarok, osztrákok, németek, örmények, oroszok stb.), vallásúak (katolikusok, protestánsok vagy ortodoxok), foglalkozásúak voltak és más volt az utazásuk célja is (vö. ПЕHEBA-ВИHЦЕ 1996; TODOROVA 2009). A legtöbben politikai céllal utaztak – mint nagykövetek vagy azok kísérői, néhányan tudományos vagy kereskedelmi céllal érkeztek, mások pedig egyszerű utazók (mai szóval túristák). Mindenhová fizetett fegyveresek, csausok kísérték őket, a fontosabb vendégekre és a nagykövetekre pedig fegyveres csapatok vigyáztak, leginkább a rablók miatt. Leggyakrabban karavánszerájokban szálltak meg, de ha nem voltak ilyenek, akkor magánházaknál is. Az útvonalak, amelyeken közlekedtek, eltérhettek attól függően, hogy vízen vagy szárazföldön érkeztek-e, de a legtöbb esetben követték a Belgrád – Nis – Szófia – Plovdiv

- Edirne - Konstantinápoly, vagy a Dubrovnik (Split) - Szarajevó - Belgrád - Szófia - Plovdiv - Edirne - Konstantinápoly vonalat. Néhányan délen utaztak Tesszaloniki és Szeresz között vagy a Fekete-tenger partvonala mentén. Ezek az útvonalak óhatatlanul területileg is korlátozták azokat a benyomásokat, amelyeket az utazók szereztek. A világnézetük, iskolázottságuk, nemzetiségük, vallásuk és az ezekből fakadó előítéleteik amúgy is befolyásolták a látottak értelmezését.

Hogyan írják le az utazók a keresztények, pontosabban a bolgárok vallási életét az Oszmán Birodalomban? Részletes leírásokat gyakorlatilag nem találunk, kivételt képeznek az Áthoszi kolostorokról írt beszámolók (Pierre Belon du Mans, 1547 és Joseph Carlyle, 1801).

A keresztények helyzetére vonatkozóan megjegyzik, hogy a törökök nagy lenézéssel és felsőbbrendűséggel viszonyulnak hozzájuk, de erőszakos térítés nem figyelhető meg. Pierre Belon du Mans így ír erről 1547-ben: *„Minden keresztény hitnek meg van engedve Törökországban, hogy saját temploma legyen. Mert a törökök nem kényszerítenek senkit, hogy török módon éljen, hanem minden keresztény élhet a saját törvénye szerint. Éppen ez tartja fenn a török hatalmát: amikor meghódít egy országot, neki elég, ha az engedelmeskedik, és amint megkapta az adót, a lelkekkel már nem törődik.”* (LIBETKOBA 1975: 104).

Érdekes Henry Blount véleménye is 1634-ből: a terror és elnyomás helyett a törökök gazdasági nyomást gyakorolnak és akadályozzák a keresztény vallás nyilvános gyakorlását, így minden nemzedék műveletlenebb az előzőnél, a keresztények pedig nincsenek tisztában a kereszténység alapvető tételeivel. A törökök nem ragaszkodnak túlzottan ahhoz, hogy a keresztények felvegyék a muzulmán hitet, mert aggódnak az adók miatt. Blount különösen érdeklődik a hitelhagyás kérdése iránt, és megpróbálja feltárni ennek okait, ezek közül kiemeli a különböző előnyöket vagy a jobb élet reményét (különösen a foglyok vagy a rabszolgák esetében) (ТОДОРОВА 1987: 126-129). Stephan Gerlach protestáns teológus törökországi naplójában folyamatosan számol be olyan keresztényekről, akik felveszik az iszlám hitet, ezek közül kiemelke-

dik a foglyok, rabszolgák csoportja. Többször is megemlíti, hogy az ilyen hitehagyottak csak színleg lettek muszlimok, pl. titokban megkeresztelték gyermekeiket. Másik csoport az előmenetelért, előnyökért vált vallást cserélőkké, akik *„ha leváltják őket az állásukból, szégyenlik magukat és nem mernek mutatkozni. (...) Mert az ilyen hitehagyott keresztényeknek Törökországban nincsenek igaz barátaik, hogy kiálljanak egymásért (...), ha elbuknak, a kutya sem pisili le őket...”*. A szerző meglátása szerint, minél messzebb élnek a keresztények a fővárostól, annál nehezebb a soruk, mert *„...a kádik, bégek, szpáhik, janicsárok, akik a faluban találhatóak, azt csinálnak velük, amit akarnak. Elküldenek hozzájuk búzáért, borért, és ők oda kell, hogy adjanak mindent, amijük csak van.”* (ГЕРЛІАХ 1976).

A törökök és a keresztények közötti viszonyokról ír Ogier Ghislain de Busbecq is (1553), szerinte a törökök átvesznek mindent a meghódított népektől, amit hasznosnak tartanak, néha a hiedelmeket is (ЉІВЕТКОБА 1975). Így például, létezett olyan keresztény szokás, hogy a hajózási szezon kezdetén megáldják a tengert, a törökök pedig *„amikor el akarnak hajózni, időről időre megkérdezik a görögöket, vajon megáldották-e már a vizet”* (Busbecq, 1553). Két évszázaddal később 1785-ből találunk a muzulmánok és keresztények közötti vallási szinkretizmusról szóló beszámolót Sumen környékéről: d’Hauterive gróf talált olyan *„félíg bolgár, félíg török falvakat, ahol a muzulmánok és a keresztények együtt laknak, anélkül, hogy lenéznek egymást, házasodnak egymás között, együtt isszák a rossz bort és közösen szegik meg a Ramadán és a böjt szabályait.”* Ebben a régióban a szerző szerint a papok és az imámok megtűrik a szinkretizmust, nem ritkán látni egy házban turbánt és ikont, evangéliumot és koránt (ЉІВЕТКОБА 1975).

A különböző nemzetiségű keresztény közösségek egymás közötti viszonyairól több, nagyrészt megegyező véleményt találunk: *„Bár egy török városban vagy faluban több keresztény nemzetiség is lakik, ha valaki meghal, csak a saját népéhez tartozók kísérik utolsó útjára. Ez az oka annak, hogy a városok mellett 5-6, különböző valláshoz tartozó temetőt látni, mert a törökök ezt könnyen eltűrik.”* (Belon du Mans, 1547 - ЉІВЕТКОБА 1975:

104); Henry Blount (1634): „Minden keresztény vallás civilizáltabbnak gondolja magát és lenézi a többi. A különböző nemzetiségű keresztények annyira gyűlölnek egymást, hogy inkább megtűrik a törököket.” (ТОДОРОВА 1986). Gerlach a katolikusok és ortodoxok viszonyáról így ír: „A görögöket a pápisták babonásnak tartják, mert inkább hagynák magukat megölni, minthogy szerdán vagy pénteken húst egyenek vagy megszegjék a böjtöt...”. Az eltérő böjti szabályok miatt a görög ortodoxok saját részről az örményeket tartják eretneknek, mert ők esznek tojást, vaját és halat böjt idején, viszont vallási, hitbeli és templomi rítusaikban a „bolgárok, oláhok, moldávok, oroszok, moszkvaiak teljesen egységesek” (ГЕРЛЯХ 1976: 73; 70).

Találunk adatokat külön a bolgárokról is. Pierre Lescaopier (1574) azt írja, hogy Ticsa falutól jelennek meg az utak mentén a kereszttek. Szerinte a bolgárok nagyon ragaszkodnak a keresztény hithez, ezen kívül az is feltűnik neki, hogy a falusi templomokban nincs harang, hanem nagy bronz lemezeket függesztenek fel, amelyekre kalapáccsal ütnek, így hívják az embereket templomba (ЦБЕТКОВА 1975).

A helyzet a papokkal és a hívőkkel a leírások szerint szintén nem túl jó. Stephan Gerlach szerint (1573) 6-8 falura jut egy pap, a falvak lakossága összegyűlik, és együtt hallgatják a misét. A lakosok azt állítják, hogy nem tudják, mit csinál a papjuk a liturgia alatt, és nem tanította meg nekik sem a Mi Atyánkot, sem a tízparancsolatot. Csak annyit tudnak, hogy keresztények, szigorúan betartják a böjtöket és nagyon tisztelik Szűz Máriát. Az egyszerű emberek vallásgyakorlása két elemből áll: a keresztvetésből és a „Κυριελεπισον” vagy szláv nyelven a „Господипомилуй” és az Ámen ismételtetéséből, többet ők nem is értenek az egészből (ГЕРЛЯХ 1976: 125–126). Az, hogy a papi tevékenység alapvetően a külsőségekre szorítkozik, belső tartalom nélkül, szemet szűrt Gerlachnak: „A papok és szerzetesek a görögöknél nagyrészt kizárólag a liturgia felolvasásával, a zsoltárok éneklésével és más külsőséges templomi szertartásokkal foglalkoznak. Sokuk soha nem tart prédikációt.” (ГЕРЛЯХ 1976: 69).

A helyzet 250 évvel később sem változott sokat – Adam Neale 1805-ben a következőt írta a bolgárokról: *„A dialektusuk szláv és úgy tesznek, mintha a görög egyház rítusait követnék, de ők is, ahogy a lelki vezetőik is, annyira tudatlanok, hogy a teljes vallásosságuk kimerül 1-2 ima ismételtetésében, a keresztoetésben, az ünnepek és a böjtök betartásában, illetve különös formájú, kisméretű képek imádatában, amelyeket ők szentségeknek neveznek (...). A pap elvégzi a szükséges istentiszteleteket esküvők és temetések alkalmával 2-3 faluban, amelyektől ezért szárnalmas fizetséget kap.”* (ТОДОРОВА 1987).

A papok díjazásáról Antoine Galland is szolgáltat adatokat 1673-ból, eszerint Burgasz környékén minden család a papnak évente mintegy 40 kg búzát ad, az esküvőkre, temetésekre pedig külön kell fizetni, *„a pápa senkit sem ás el, ha nem kap legalább 1000 aszpra díjazást”* (ЦИБЕТКОБА 1975). Az egyházi tisztségviselőknek a törökök elvileg meghagytak bizonyos templomi vagy kolostori ingatlanokat, szántókat és szőlőket, ezekért azonban évente adót kell fizetniük. Itt is találunk különbséget a központhoz közel lakó görögök, akiknek szinte minden ingatlanukat meghagyták, és a más nemzetiségű keresztények között, akiknek rosszabb a helyzete (ГЕРЛІАХ 1976).

Sajnos sok a papok és az egyházi vezetők műveletlenségéről szóló beszámoló. A teológiai képzés teljes hiányát már Stephan Gerlach is megfigyeli, aki Ungnád Dávid nagykövet lelkészeként érkezett az Oszmán Birodalomba, 1573 és 1578 között tartózkodott ott, és kifejezetten kereste a kapcsolatot az ortodox egyház képviselőivel. A pozíciókat szinte csak korrupcióval lehet betölteni, ehhez pedig elősorban a török elöljárókat (kádít, szpáhit vagy a pasát) kell lefizetni, akik utasítják a püspököt, mitropolitát vagy akár a pátriárkát, akik kötelesek engedelmeskedni, még akkor is, ha a jelölt nem tud liturgiát olvasni (ГЕРЛІАХ 1976: 66–67). A szerző *„tesztelte”* is tudásukat, erről így ír naplójában: *„31-én elmentem a hios-i orvossal a pátriárkához és megkértem a mitropolitákat, hogy válasszoljanak néhány teológiai kérdésre és írják le a nevüket. Erre mindnyájan, maga az egyházi titkár is, elnevelték magukat és zavartan*

elismerték, hogy nem tudják helyesen leírni a nevüket, hanem csak inni tudnak. Ezt ékesen bizonyította az arcuk és a szakálluk is, mert jobban hasonlítottak részeges borisszákra, mint igazi egyházi személyekre.” (ГЕРЛACH 1976: 87).

Hasonlóan lesúlytó Hans Dernschwam véleménye is, szerinte: *„nem kell azon csodálkozni, hogy a kereszténység török földön ennyire hanyatlik, ennek oka, hogy a görögök csak liturgiát szolgáltatnak, de keveset tudnak Isten igéjéről, az egyszerű népeknek nem prédikálnak a templomokban, ezért ők sem tudnak erről semmit.” (ЎЮНОВ 1976).*

Stephan Gerlach Plovdivban teljesen analfabéta mitropolitával is találkozott, akinek a szobájában egy könyv sincs, de sok szép ikont tartott. Plovdiv nyolc templomában csak a mitropolita és három lelkész látott el szolgálatot, hol az egyik, hol a másik templomban miséztek, de leggyakrabban a főtemplomban. Ez az adat súlyos paphiányra utal (ГЕРЛACH 1976: 159; ПЕЎЧЕВ 1988). Mintha Szófiában jobb lenne a helyzet, az egyedüli bolgár templomhoz iskola is tartozott, és volt ott egy másik is, amelyben a városi fiúk írni és olvasni tanultak. Majdnem 100 évvel később, Petar Bogdan Bakšić 1640-ben a következőképpen jellemzi a papok helyzetét a bolgár területen: *„Nincsenek iskoláik, hanem amikor a kérdéses egyén egy kicsit megtanult olvasni, a vladikának egy bizonyos összeget adott és megházasodott, mindjárt pap lett belőle.”* (idézi HADROVICS 1991: 20). A Szófia környékén működő bolgár kolostorokról többen is beszámoltak (Dernschwam, Gerlach, Louis Je Doen), ezek a szent helyek továbbra is működnek és támogatják a bolgárok hitgyakorlását (ПЕЎЧЕВ 1988).

Esprit-Mary Cousinéry a 18. sz. végén számolt be a görög befolyás erősödéséről: a bolgár mitropolita, akit meglátogatót, azt állította magáról, hogy inkább görög, mint bolgár, a szerző szerint ezek a bolgárok attól érezték előkelőbbnek magukat, ha görög iskolában tanultak. Más részről viszont azt is megemlíti, hogy minden püspöknek tudnia kell bolgárul, ha a püspöksége területén csak bolgárok és törökök élnek, mert ha körültra megy, sokkal kevesebb ajándékot fog kapni és így a jövedelme is kisebb lesz (ЦБЕТКОБА 1975).

Nagyon kevés leírás maradt fenn a bolgár kolostorokról és arról, hogyan zajlott ott az élet. Az egyik Joseph Carlyle naplójából származik, 1801-ből, és a Zografai kolostor leírását tartalmazza. Ott a liturgiák bolgár nyelven folynak, ez a nyelv dominál a kolostorban is, ahol 100 szerzetes lakik, a látogatás idején pedig még 100 munkás is ott dolgozott, építették az új kolostori templomot. A kolostori könyvtár szépen kimunkált bolgár nyelvű kéziratokat tartalmaz, zömmel liturgikus könyveket. A kolostor igumenje kulturált és okos ember (ТОДОРОВА 1986).

A bolgárok népi vallási szokásai közül a legmélyebb benyomást a külföldi utazókra a temetések teszik, különösen a halottsiratás (erről írt beszámolót Belon du Mans, Busbecq, Gerlach és Cousinéry is). Pierre Belon du Mans (1547) szavai szerint: *„A pogányok ősi szokása, hogy halottaikat sirassák, máig is megőrződött Görögországban és más országokban is – az albánok, bolgárok, horvátok, cserkeszek, szerbek, olahok stb. között, aki hívei a görög vallásnak. Ez a legfantasztikusabb dolog, amit csak el lehet képzelni, mert amikor valaki meghal, a nők összegyűlnek, és már reggel elkezdenek vonyítani, ütögetik mellüket és karmolják orcájukat, kibontják hajukat és úgy tépik, hogy sajnálni lehet. És hogy jobban végrehajtsák ezt a misztériumot, felvesznek egy széphanjú asszonyt, aki hangosabban énekel, mint a többiek, hogy jobban lehessen hallani. Amikor siratnak, elmesélik a halott életét a születésétől a haláláig.”* (ЦІБЕТКОВА 1975: 83). Gerlach ehhez hozzáteszi, hogy nagyon illetlenül viselkednek a temetés alkalmával (ГЕРЛАХ 1976).

A jelen tanulmány a keresztények és azon belül a bolgárok vallási életének néhány elemét mutatta be, ahogy azt a török korban a Balkánon utazó külföldiek látták. A kutatás a szubjektív utazási irodalom felhasználásával igyekezett objektív képet kapni a keresztények életéről az Oszmán Birodalomban. Annak ellenére, hogy az utazók majd három évszázadot felölelő időszakban utaznak át a birodalom területén, megfigyeléseik sok mindenről megegyeznek. A keresztények alávetettsége, a törökök látszólagos vallási toleranciája gya-

korlatilag mindenkinél megjelenik. A keresztények ugyan közösségként alávetettek, de a fővárosban és a közelében lakó görögök helyzete mégis jobb, mint a távolabb lakó bolgároké. A teljes egyházi hierarchiát átszövő korrupció, aminek végső haszonélvezői a török hivatalnokok, a szükséges erőforrásokat vonja el a keresztény kultúrától és művelődéstől. A következmények egyértelműek – a keresztény élet a külsőségekre szorul vissza, sem a papság, sem a hívek nincsenek tisztában az alapvető keresztény hittételekkel (de legalább keresztény öntudatuk rendkívül erős), a valaha impozáns egyházi épületek pedig lassan pusztulnak.

Ha túl akarták élni a török fennhatóságot, a bolgároknak alkalmazkodni kellett az új körülményekhez. Az is tény, hogy a bolgár földművesek a törökök megjelenése előtt is nagyon nehezen éltek, ebből a szempontból a török kor nem hozott lényeges változást. A bolgár terület stratégiai fontosságú a birodalom katonai törekvései szempontjából, mint gazdag mezőgazdasági régió, ezért a békés viszonyok biztosítása a törökök érdekében is állt. A hatalmasságok kapzsisága és a rablók nagy száma azonban rendszeresen megfosztotta a bolgárokat a jövedelmüktől, amiből a kötelező keresztény egyházi adókat és ajándékokat is fizetni kellett. Ezek ellenére a bolgárok és a birodalom többi kereszténye megtanult alkalmazkodni ehhez az invázióhoz, emellett megőrizték a legfontosabbat: nemzeti identitásukat és keresztény hitüket, a jövőbeli újjászületés zálogait.

BIBLIOGRÁFIA

- BRAUDEL Fernand, 1996: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. II. Budapest: Akadémiai Kiadó – Osiris Kiadó.
- HADROVICS László, 1991: *Vallás, egyház, nemzettudat*. Budapest: ELTE – Szláv Filológiai Tanszék.
- TODOROVA Maria, 2009: *Imaging the Balkans*. New York: Oxford University Press.

- БОЖИЛОВ Иван – ГЮЗЕЛЕВ Васил, 1999: *История на средновековна България VII–XIV век*. История на България в три тома, том 1. София: Анубис.
- ГЕНЧЕВ Николай, 2008: *Българско възраждане*. София. <http://electronic-library.org/books/Book%200010.html>
- ГЕРЛАХ Стефан, 1976: *Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград*. София: Изд. на Отечествения фронт.
- ЙОНОВ Михаил (съст.), 1976: *Немски и австрийски пътеписи за Балканите 15–16 век*. София: Наука и изкуство.
- КАРАВЪЛЧЕВ Венцислав, 2013: Исторически разсъждения за възстановяването на Българската патриаршия. <https://dveri.bg/x4pak>
- ПЕЙЧЕВ Стефан, 1988: Обществена атмосфера в града в българските земи през погледа на западноевропейски и османски пътешественици през XVI и XVII век. www.journals.uni-vt.bg/getarticle.aspx?aid=1988&type=.pdf
- ПЕНЕВА-ВИНЦЕ Лилия, 1996: Българите през погледа на чужди пътешественици. *Хемус* 1. 34–38.
- ТОДОРОВА Мария (съст.), 1987: *Английски пътепис за Балканите (края на 16 в. – 30-те години на 19 в.)*. София: Наука и изкуство.
- ТОШЕВ Кирил, 2007: Българската Православна Църква и участието ѝ в национално-освободителното движение. В: www.dveri.bg/content/view/3800/392.
- ЦВЕТКОВА Бистра (съст.), 1975: *Френски пътеписи за Балканите 15–18. век*. София: Наука и изкуство.

